

UDC 372.882:37.03

Jelena Opsenica

Filozofski fakultet

Niš

KOMPARACIJA VASPITNIH CILJEVA ČITANKE ZA OSMI RAZRED I VASPITNIH CILJEVA PLANA I PROGRAMA OSNOVNOŠKOLSKOG VASPITANJA I OBRAZOVANJA*

Rezime

Ovo je rad o delu vaspitnih uticaja koje škola, preko udžbenika, vrši na učenike. Predmet istraživanja je Čitanka za 8. razred osnovne škole, namenjena učenicima koji nastavu slušaju na srpskom jeziku (srpski jezik kao maternji). Cilj istraživanja je definisanje vaspitnih ciljeva Čitanke i njihovo upoređenje sa vaspitnim ciljevima srpskog jezika iz Plana i programa osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja. Hipoteza istraživanja predpostavlja neusklađenost vaspitnih ciljeva Čitanke i vaspitnih ciljeva iz Plana i programa. Pošto postoje srodna istraživanja sa početka 90-tih, upoređeni su rezultati ovog i tih istraživanja. Metod istraživanja je analiza sadržaja.

Ključne reči: vaspitni ciljevi; čitanka

Analizirani udžbenik je Čitanka za 8. razred osnovne škole (izdanje 1999-te). Problem istraživanja glasi: šta se, na osnovu tekstova u Čitanci može zaključiti o vaspitnim ciljevima? Koji su to osnovni vaspitni ciljevi kojima ova Čitanka služi? I još: da li ti vaspitni ciljevi odgovaraju proklamovanim ciljevima nastave srpskog jezika (vaspitanje u duhu humanizma)? Širi kontekst ovog problema je kontekst socijalizacije.

Socijalizacija se može definisati kao proces socijalnog učenja putem koga jedinka stiče socijalno relevantne oblike ponašanja i formira se kao ličnost sa svojim specifičnim karakteristikama. Ovaj rad se bavi uticajima koji su usmereni na sticanje zajedničkih oblika ponašanja. Radi se o tome da socijalizacija uvek ima određeni sadržaj, tj. putem socijalizacije se nastoje formirati sasvim određene osobine i načini ponašanja kod pojedinaca, pre svega oni koji se u određenoj kulturi i određenom društvu smatraju poželjnim. Zato kultura i društvo kome osoba pripada predstavljaju osnovni izvor socijalizacije. Socijalizacija se ostvaruje delovanjem drugih osoba i institucija, koji predstavljaju faktore preko kojih društvo nastoji da se određeni oblici ponašanja usvoje. Ti faktori su oruđa društva, prenosnici društvenih standarda i normi, na dete, mladu osobu i odraslog čoveka. Među njima je i škola. Preko postavljenih ciljeva i zadataka vaspitanja i obrazovanja društvo nastoji da se kod deteta formiraju određena društvena shvatanja, koje smatra suštinskim i važnim. Škola je kontrolisani agens socijalizacije

* Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva za nauku i tehnologije, br. 1341.

koji planski deluje u pravcu u kom to žele vladajuće snage u društvu. Među sredstvima za izvođenje nastave i učenja važno mesto zauzimaju školske knjige, a među njima najvažnije i centralno - udžbenici.

Udžbenik se definiše kao nastavno sredstvo, "knjiga koja se razlikuje od knjiga za opštu potrebu po tome što su u njoj izneseni osnovi naučnih znanja prema didaktičko-metodičkim zahtevima, u skladu sa nastavnim programom, zadacima nastave i ciljem vaspitanja" (Mitić V., 1982). To je "odobreno sredstvo vaspitno-obrazovnog rada" u kome se "izlaže nastavno gradivo propisano Planom i programom vaspitno-obrazovnog rada."

Zašto čitanka? Prema rečima Milije Nikolića, kad se ima u vidu da je jezik najuniverzalnije sredstvo za sporazumevanje i socijalizovanje ljudi, da se njime stvaraju kultura i umetnost reči, prenose iskustva, znanja i umenja, a da književna umetnost seže u sva životna područja, onda se već i u samoj toj predmetnoj osnovi prepoznaju snažni podstrekački činioци za ostvarivanje velikog broja značajnih obrazovnih, vaspitnih i praktičnih ciljeva.

Mene konkretno zanimaju vaspitni ciljevi nastave srpskog jezika i književnosti. To su ciljevi koji "se odnose na sticanje vrlina i pozitivnih navika, na razvijanje važnih moralnih shvatanja i usvajanje kulturnog ponašanja. Oni prvenstveno utiču na voljnu aktivnost učenika, snaže je vrlinama i usmeravaju prema društveno korisnim delatnostima i plemenitom postupanju. *Najopštija vaspitna svrha nastave je u humanizovanju i socijalizovanju ličnosti.*" (Nikolić M., 1988) U svom radu pokušaću da definišem te "vrline, navike, shvatanja i ponašanja" ka kojima se učenici usmeravaju. Deklarativno, sve su to "privrženosti dobru".

Ti (visoki) ciljevi su zaista dostojni ulaganja napora za njihovo ostvarenje, koje bi svakao vodilo "humanizovanju i socijalizovanju ličnosti". Međutim, analize udžbenika za osnovnu školu (među kojima su i analize isključivo čitanki), sprovedene početkom devedesetih godina kod nas, pokazuju da (tadašnji) udžbenici služe ciljevima koji su dobrim delom suprotni ovim prethodno navedenim. Rezultati tih istraživanja ovde neće biti prikazani, ali se može reći da naslov jedne knjige (14) dobro sažima suštinu tih rezultata: ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost.

Hipoteza i ciljevi istraživanja

Hipoteza istraživanja: do ovog istraživanja doveo me je opšti utisak (pretpostavka!) da čitanke daju sumornu sliku sveta, punu rata i nesrećnih ljudi, odnosno pretpostavka da čitanke ne treba da (nisu zamišljene da) prenose takvu sliku. Ovakva pretpostavka biće proverena na čitanci za 8. razred, u odnosu na vaspitne ciljeve srpskog jezika iz Plana i programa osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Preciznije, *hipoteza* istraživanja glasivaspitni ciljevi čitanke za 8. razred nisu u skladu sa vaspitnim ciljevima iz Plana i programa osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja.

Cilj ovog istraživanja je:

1. *definisati dominantne vaspitne ciljeve prisutne u čitanci za 8. razred osnovne škole* (izdanje iz 1999. godine).

Onda će biti moguće uporediti:

2. *da li ti ciljevi odgovaraju vaspitnim ciljevima nastave srpskog jezika iz Plana i programa osnovnog vaspitanja i obrazovanja?*

Pošto postoje ranija istraživanja koja su se posebno bavila čitankama za sve razrede osnovne škole, trebalo bi napraviti i poređenje sa rezultatima tih istraživanja. *Da li se ova čitanka za 8. razred značajno razlikuje od svojih predhodnika po vaspitnim ciljevima kojima služi?*

Napomena - Iz analize su izostavljeni ciljevi sa estetskog područja (koji takođe spadaju u vaspitne ciljeve). "Valja imati u vidu da se pri obradi književnih dela ne može uspešno uticati na moralno, radno i patriotsko vaspitanje dok se predhodno ne ostvare ciljevi sa estetskog područja. Umetnički tekst treba da uzbuđi i oduševi učenike, da im opsedne maštu i misli, pa da tako, u svojstvu snažnog ličnog doživljaja, ubedljivo deluje na moralne stavove i ponašanje." Mene u ovom istraživanju interesuje (samo) "moralno, radno i patriotsko vaspitanje", odnosno "stavovi i ponašanje" na koje (čitanka) treba da "deluje".

Način istraživanja

U radu je korišćen metod analize sadržaja. U osnovnom delu istraživanja jedinica analize je (osnovni) udžbenički tekst, a jedinica sadržaja: osnovna tema teksta i glavni vaspitni cilj koji se obradom teksta postiže. Dakle, analizirani sadržaj je latentni sadržaj teksta. Radi postizanja što veće objektivnosti analize, kao kontrolni kriterijum za određivanje osnovne teme i osnovnog vaspitnog cilja, korišćena su Uputstva za analizu iz Čitanke i iz Priručnika za nastavnike.

Analizirana je čitanka za poslednju godinu obaveznog, jedinstvenog školovanja: čitanka za 8. razred osnovne škole, dvanaesto izdanje, 1999. godina. Najveća pažnja posvećena je školskoj lektiri ("obavezni" tekstovi, određeni za obradu Planom i programom osnovnog vaspitanja i obrazovanja). Treba napomenuti da je ovo čitanka za učenike kojima je srpski maternji jezik, tako da rezultati važe samo na ovom području (dakle, ne za srpski jezik kao nematernji i srpski jezik u dvojezičnoj nastavi, niti za čitanke na nekom od drugih jezika koji se koriste u nastavi na teritoriji SRJ).

U drugoj fazi jedinica analize su svi obavezni tekstovi jednog poglavlja, a jedinica sadržaja osnovne teme i vaspitni ciljevi poglavlja.

S obzirom na to da će na kraju biti doneti zaključci o osnovnim temama i vaspitnim ciljevima Čitanke u celini, može se reći da je, na najopštijem nivou, jedinica analize (cela) Čitanka.

Izabrana je čitanka za 8. razred zbog toga što je to poslednja zajednička čitanka za učenike istog uzrasta, istog razreda, ujedno i poslednja jedinstvena školska lektira. Izabrana je i kao čitanka za najstarije učenike osnovne škole (uzrast od 14-15 godina). To su osobe koje su (prema Pijažeu), dostigle poslednji stadijum u razvoju mišljenja i koje su, između ostalog, spremne za operisanje na planu mogućnosti, logičko zaključivanje, za kritičko mišljenje, stvaranje teorija, sistema, ideologija. Dakle, u obzir za sastav čitanke ulaze najrazličitiji tekstovi (koji izlaze iz okvira književnosti za decu). S obzirom na to da se radi i o periodu adolescencije, kada osoba izgrađuje svoj pogled na svet, uopšte, svoje mišljenje o najrazličitijim stvarima, važno je (između ostalog) i šta

Čitanka ovom uzrastu nudi, u kom pravcu usmerava učenike (šta pokušava da vaspitava?).

PLAN ANALIZE

Naslov poglavlja (iz Čitanke)

Moto poglavlja (iz Čitanke)

Motiv koji objedinjuje tekstove poglavlja
(iz Priručnika za nastavnike)

Sadržaj poglavlja
(označeni su oni tekstovi koji su predviđeni za obradu)

<ul style="list-style-type: none">• Za svaki tekst koji je školska lektira<ul style="list-style-type: none">– šta je tema teksta?– koji vaspitni cilj se obradom tog teksta ostvaruje?	Analiza tekstova poglavlja koji čine školsku lektiru
<hr/> <ul style="list-style-type: none">• Za sve obavezne tekstove tog poglavlja, odn. za poglavlje u celini<ul style="list-style-type: none">– koja tema (teme) dominira u tekstovima?– ostvarenju kojeg vaspitnog cilja (ciljeva) služi rad na takvim tekstovima?	Analiza poglavlja u celini
<hr/> <p>Ovako za svako poglavlje.</p>	
<hr/> <ul style="list-style-type: none">• Analiza svih poglavlja zajedno, odn. Čitanke u celini<ul style="list-style-type: none">– koje teme dominiraju u Čitanci?– ostvarenju kojih vaspitnih ciljeva služi obrađivanje tih tema?	Analiza Čitanke u celini

Sadržaj čitanke

To je ovako bilo

- ✓ Narodna pesma - Početak bune protiv dahija
 - ✓ Prota Mateja Nenadović: Memoari
 - Memoari
 - ✓ Vuk Stefanović Karadžić: O narodnim pevačima
 - ✓ Srpski rječnik
- Kratke narodne umotvorine
- Narodne pitalice
- Kratke šaljive narodne priče
- ✓ Narodna bajka: Nemušti jezik
- Radoslav Bratić: Majstorova ruka
- Narodne zagonetke
- Narodna pripovetka: Sveti Sava i dva suparnika

- ✓ Miloš Crnjanski: Kuće i kućišta zaboraviše
- Neznani junaci
- ✓ Dobrica Ćosić: Deobe
 - Tragedija
- Tanasije Mladenović: Noć pred polazak
- Ljubomir Simović: Balada o Stojkovićima
- Epitafi: Za putnike i namernike
- ✓ Ivan Goran Kovačić: Jama
 - Poema
- Dragojlo Dudić: Dnevnik 1941
 - Dnevnik
 - Biografija
- ✓ Petar Kočić: Kroz mećavu
- Jovan Grčić Milenko: Planinska slika
- Sunca tvojih očiju
- Borislav Stanković: Uvela ruža
- ✓ Vasko Popa: Očiju tvojih da nije
- ✓ Klod Kampanj: Zbogom, mojih petnaest godina
- Pablo Neruda: Tvoj smeh
- Lirska narodna pesma: Travnik zapaljen očima
- Dragoslav Mihailović: Petrijin venac
- ✓ Narodna pesma: Ženidba Milića barjaktara
 - Epsko-lirska pesma
- Lirska narodna pesma: Devojka i sunce
- Narodne poslovice
- ✓ Zija Dizdarević: Majka
- ✓ Sergej Jesenjin: Pesma o keruši
- Leopold Sedar Sengor: Crna žena
- Dušan Matić: More
- Vezujući sebe sa zvezdama
- ✓ Jovan Jovanović Zmaj. Svetli grobovi
 - Refleksivna pesma
- Laza Kostić. Među javom i med snom
- Ivan V. Lalić. Vetar
- Rastko Petrović. Afrika
 - Putopis
- ✓ Radu Flora. Predeo na mesečini
 - Književni rodovi i vrste
- Isidora Sekulić: Vid i sluh
- ✓ Jovan Cvijić: Ohridsko jezero
- Danilo Kiš: Zamak osvetljen suncem
- Radosav Stojanović: Kako poneti manastire
- Miodrag Pavlović : Dva puta
- Ivo Ćipiko: Na paši
- Desanka Maksimović: Ćuk

Ne ljube lance

- ✓ Đura Jakšić: Otadžbina
- Romantično
- ✓ Ljubomir Nenadović: Pisma iz Italije

Narodna poređenja

- ✓ Petar Petrović Njegoš: Gorski vijenac
- ✓ Ivan Mažuranić: Agovanje
- Ćamil Sijarić- Bor, ptice i ništa
- ✓ Oskar Davičo: Srbija
- Slobodan Selenić: Nanka
- Dobrica Ćosić: Vreme smrti

Ličim na sebe

- ✓ Simo Matavulj: Pilipenda
- Isak Samokovlija: Nosač Samuel

Narodne poslovice

Ivan Sergejevič Turgenjev: Mrgud

- ✓ Laza Lazarević: Sve će to narod pozlatiti
- Realistično

Borislav Pekić: Uspenje i sunovrat

Vladan Desnica: Posjeta

Kočo Racin: Lenka

Isak Beševis Singer: Vatra

Jovan Hristić: Nušićevo "Sumnjivo lice"

Belečke o piscima

Književnoteorijski pojmovi

- ✓ tekstovi školske lektire
- književnoteorijski pojmovi

Zbog ograničenog prostora, ovde će biti preneti samo rezultati analize svih poglavlja zajedno, odn. Čitanke u celini.

TEME ŠKOLSKE LEKTIRE
(**"obaveznih"** tekstova u Čitanci)

I RAT, odnosno

- borba za oslobođenje od stranih zavojevača
- stradanje naroda vezano za rat

1. Početak bune protiv dahija

narodna pesma

2. Memoari

protu Mateja Nenadović

3. Kuće i kućišta zaboraviše
(odlomak iz Seoba)

Miloš Crnjanski

4. Otkriće

(odlomak iz Deoba)

Dobrica Ćosić

5. Jama

(X pevanje)

Ivan Goran Kovačić

6. Vezirovo pismo i otpozdrav na njega
(odlomak iz Gorskog vijenca)
Petar Petrović Njegoš

7. Agovanje
(odlomak iz Smrti Smail-age Čengića)
Ivan Mažuranić

8. Sve će to narod pozlatiti
Laza Lazarević

II PATRIOTIZAM I NASTAVLJANJE SLOBODARSKOJ TRADICIJI

1. Svetli grobovi
Jovan Jovanović Zmaj

2. Otadžbina
Đura Jakšić

3. Pisma iz Italije; O Njegošu
Ljubomir Nenadović

4. Srbija
Oskar Davičo

Tekstovi I i II grupe tema
– su tekstovi o patriotizmu
– ratu za oslobođenje domovine od stranih zavojevača i
– stradanju ljudi u ratu

III PATNJA LJUDI (nevezana za rat)

IIIa) Patnja usled SIROMAŠTVA (bede)

1. Kroz mečavu
Petar Kočić

2. Pilipenda
Simo Matavulj

IIIb) MATERINSKA LJUBAV povezana sa PATNJOM

3. Majka
Zija Dizdarević

4. Pesma o keruši
Sergej Jesenjin

IV KULTURNO BLAGO NAŠEG (SRPSKOG) NARODA

1. O narodnim pevačima
V. S. Karadžić

2. Srpski rješnik
V. S. Karadžić

3. Nemušti jezik
Narodna bajka

4. Ženidba Milića barjaktara
Narodna pesma

V LEPOTA PRIRODE

1. Predeo na mesečini
Radu Flora

2. Ohridsko jezero

Jovan Cvijić

LJUBAV dvoje ljudi, odn.

ljubav MUŠKARCA PREMA ŽENI (?)

1. Očiju tvojih da nije

Vasko Popa

PROBLEMI MLADIH (?)

1. Zbogom, mojih petnaest godina

Klod Kampanj

VASPITNI CILJEVI ŠKOLSKE LEKTIRE

I Razvijanje ljubavi prema domovini i stava da se ta ljubav iskazuje, pre svega, u borbi (sa neprijateljem) i davanjem života (za slobodu)

RATNIČKI PATRIOTIZAM

II Visoko vrednovanje slobode (ali sloboda kao odbrana od (bukvalnog) istrebljenja), isticanje značaja borbe za slobodu (sa spoljnim neprijateljem), isticanje "slobodarstva", odn. "slobodoljubivosti" kao osnovne (pozitivne) osobine zemlje i naroda

KULT SLOBODE (slobode od spoljnog neprijatelja)

III Razvijanje poštovanja prema precima

(koji su, pre svega, neustrašivi junaci)

i stvaranje spremnosti za nastavljavanje tradicije

KULT PREDAKA (uopšte, divljenje srpskom narodu)

IV Razvijanje slike o NACIONALNOM KARAKTERU

kojeg karakterišu slobodoljubivost, borbenost, hrabrost, moralna čvrstina (kao nepopustljivost i spremnost na stradanje)

V Stvaranje osećanja ugroženosti,

negovanje stava da imamo stalne neprijatelje (druge narode, "tuđine") koji su u prošlosti bili surovi prema nama (srpskom narodu) i kojih se treba čuvati ("hipnotisanost spoljnim neprijateljem", Vesna Pešić)

NEGOVANJE OSEĆANJA NACIONALNE UGROŽENOSTI

I MRŽNJE PREMA NEPRIJATELJU

VI Osuđivanje rata uopšte (a ne samo nasilja koje vrši neprijatelj) -

samo dva puta (kroz analizu Jame i Zbogom, mojih petnaest godina)

NEDOVOLJNO PRISUTNE ANTIRATNE PORUKE

(STVARANJE POZITIVNOG ODNOSA PREMA (OSLOBODILAČKOM) RATU)

VII Razvijanje optimizma, nefatalističkog odnosa prema životu

(Moguće je izboriti se!), OMNIPOTENCIJA SRPSKOG NARODA

NEFATALIZAM (verovanje u sopstvene snage i pobjedu)

VIII PODSTICANJE NA veliku izdržljivost (TRPLJENJE),

i fizičko i psihičko.

Ne podleći mukama i iskušenjima, ODOLETI.

IX Razvijanje dubokog poštovanja prema patnji našeg naroda (čovaka), prikazivanje patnje kao plemenitog osećanja, podsticanje na saosećanje sa "patnicima"
GLORIFIKACIJA PATNJE

X Razvijanje divljenja i ljubavi prema čoveku, ali to je čovek koji strada i koji se bori da izađe na kraj sa nevoljama koje su ga snašle
DIVLJENJE (NESREĆNOM) ČOVEKU

XI Razvijanje svesti o velikoj (umetničkoj) vrednosti našeg narodnog stvaralaštva, usmeravanje na duhovne (nematerijalne) i kulturne vrednosti
FAVORIZOVANJE DUHOVNIH I KULTURNIH VREDNOSTI

XII Prikazivanje žena kao "epizodnih" likova, definisanih u okviru porodičnih odnosa i "biološke funkcije", bez zanimanja, bez mogućnosti donošenja odluka. Usmeravanje na ravnopravan odnos među polovima samo jedanput.
NEGOVANJE PATRIJARHALNOG MODELA POLOŽAJA I ULOGE ŽENE (ODNOSA MEĐU POLOVIMA)

XIII Razvijanje svesti o LEPOTI PRIRODE

Vaspitni ciljevi nastave srpskog jezika iz plana i programa osnovnog vaspitanja i obrazovanja još jednom

- vaspitavanje za život i rad u duhu humanizma, istinoljubivosti, uzajamnog pomaganja, solidarnosti i drugih pozitivnih moralnih osobina;
- negovanje slobodarske tradicije, razvijanje patriotizma i vaspitavanje u duhu mira, kulturnih odnosa i saradnje među ljudima;
- vaspitavanje za društveno aktivno, demokratsko ponašanje, tolerantnost, uzajamnu i opšteljudsku solidarnost;
- negovanje i razvoj patriotskih osećanja pripadnosti svome narodu;
- negovanje prijateljskih osećanja prema svim narodima sveta, očuvanje mira i ravnopravne saradnje među narodima i državama sveta;
- razvijanje ljubavi, pažnje, razumevanja i ravnopravnog odnosa između dečaka i devojčica i prihvatanje etičkih kriterijuma ljubavi kao emocionalne, socijalne i ljudske veze među polovima.

(Iz Plana i programa osnovnog vaspitanja i obrazovanja, Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja, Beograd, 1991; preuzeto iz knjige Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost)

Inače, osnovni Plan obrazovanja i vaspitanja nije menjan od 1991. godine (za 1. i 5. razred od 1990.) (Službeni glasnik Republike Srbije: Prosvetni glasnik br.2/1991). Posle toga su u Prosvetnom glasniku izlazile samo "izmene i dopune" ovog plana.

Što se tiče školske lektire za 8. razred u školskoj 1999/2000. godini, ona se od školske lektire iz 1991. razlikuje samo po tome što je "manja" za četiri teksta (koja se i dalje nalaze u Čitanci: Rastko Petrović: Afrika, Kočo Racin: Lenka, Isak Samokovlija: Nosač Samuel i Vladan Desnica: Posjeta).

Koje vaspitne ciljeve, prisutne u Planu i programu,
Čitanka FAVORIZUJE?

- negovanje slobodarske tradicije i razvijanje patriotizma
- negovanje i razvoj patriotskih osećanja pripadnosti svome narodu

Koje vaspitne ciljeve Čitanka upadljivo NE PODRŽAVA (a trebalo bi, prema Planu i programu)?

- pacifizam i nenasilno rešavanje sukoba, tolerantnost i saradnju sa drugim ljudima (narodima)
- ravnopravnost među polovima, dakle, ne može biti govora o humanističkom vaspitanju

Koji su vaspitni ciljevi, prisutni u Čitanci,

U SUPROTNOSTI sa vaspitnim ciljevima iz Plana i programa?

- stvaranje osećanja ugroženosti nametanjem stava da
- imamo stalne neprijatelje (druge narode, ljude druge vere),
- stvaranje pozitivnog odnosa prema (oslobodilačkom?) ratu,
- negovanje patrijarhalnog modela odnosa među polovima.

Rasprava o rezultatima

Cilj sprovedene analize bio je definisanje vaspitnih ciljeva Čitanke za 8. razred (dakle, odgovoriti na pitanje šta se vaspitava obradom školske lektire) i poređenje tih vaspitnih ciljeva sa vaspitnim ciljevima iz Plana i programa osnovnog vaspitanja i obrazovanja.

Pre nego što kažem nešto o dobijenim rezultatima, potrebno je rasčistiti šta je sadržaj pojma "narod", onako kako se pominje u Čitanci (i kako ću ga ja koristiti). "Narod", "naš narod" je srpski narod. U petom poglavlju (Ne ljube lance, "Crnogorci ne ljube lance") postoje tri teksta koja su vezana za Crnogorce (crnogorski narod). To su Pisma iz Italije, O Njegošu Lj. Nenadovića (odakle je i uzet naslov poglavlja), odlomak iz Gorskog vijenca P. P. Njegoša i Agovanje (prvo pevanje iz Smrt Smail-age Čengića) I. Mažuranića. U školsku lektiru uključena su još dva teksta iz poglavlja: Otadžbina Đ. Jakšića i Srbija O. Daviča. Pripeđivač Čitanke i autor Priručnika (Vuk Aleksić) u Priručniku kaže da su motivi koji objedinjuju tekstove petog poglavlja "motivi slobodarskih težnji i tradicije srpskog naroda". Dakle, i kad za to ima i kad nema opravdanja, "narod" u Čitanci su (pre svega) Srbi.

Šta vaspitava čitanka?

Prvo što pada u oči kod tekstova školske lektire je to da se više od polovine njih odnosi na (bližu i dalju) prošlost naroda. Ta nacionalna prošlost je prikazana pre

svoga kao istorija ratova i stradanja. Osim tih "ratnih tema", Čitanka se intenzivno bavi još i patnjom ljudi nevezanom za rat i narodnim umetničkim (književnim) stvaralaštvom.

Najveći broj vaspitnih ciljeva je takođe vezan za rat, odnosno za stav prema ratu. U stvari, reč je o razvijanju patriotizma i svesti o značaju slobode zemlje, ali su patriotizam i sloboda prikazani kao neodvojivi od rata (borbe protiv neprijatelja), što se pokazuje na primerima predaka (junaka i stradalnika). Tim precima se treba diviti i treba slediti njihov primer, boriti se i stradati za slobodu domovine, čime se iskazuje ljubav prema domovini. Domovina (nacionalna država) i sloboda (te države, odnosno naroda) su prikazane kao entiteti koji imaju apsolutni egzistencijalni prioritet nad jedinkom. Kako je primetila Vesna Pešić, kod patriotizma u Čitanci se radi "o obrascu koji sugerise tautologiju: patriotizam se definiše spremnošću da se da život za otadžbinu, a spremnost da se ratuje je isto što i patriotizam". S osvrtom na ranije analize, može se reći da je vaspitavanje ovakvog "ratničkog patriotizma" već duži niz godina važan (ako ne i najvažniji) vaspitni cilj čitanke.

Dakle, prvih šest vaspitnih ciljeva su povezani sa odnosom prema ratu, odnosno sa patriotizmom, ali i sa potčinjavanjem individue kolektivu, žrtvovanjem za kolektiv (nacionalnu zajednicu). Treba još obratiti pažnju i na jasno imenovanje neprijatelja naroda (ako ne u tekstu, onda u Uputstvu za obradu). Od 10 tekstova u kojima je moguće prepoznati neprijatelje naroda, u 6 tekstova to su Turci, 2 puta Austro-Ugarska, odn. katolici, jedanput Nemci i jedanput ustaše. To su i jedini "drugi" koji se pominju u školskoj lektiri. Postojimo samo "mi", (srpski) narod i "neprijatelji naroda". Odatle ona "hipnotisanost spoljnim neprijateljem" i "stvaranje osećanja ugroženosti". Iz drugih tekstova Čitanke može se videti da postoje i neki drugi narodi, ali oni nisu prikazani ni u kakvom odnosu sa nama (tako da ipak ostajemo sami sa neprijateljima).

Među vaspitnim ciljevima je i negovanje nefatalističkog odnosa prema životu, što je zapravo najviše povezano sa prvom grupom ciljeva (patriotizam, rat, sloboda). Treba verovati u sopstvene snage i ići ka pobedi ! Čak se može reći da se radi o nekritičnom, prenaplašenom optimizmu ("otpornost i neuništivost srpskog naroda"), optimizmu bez granica, omnipotenciji.

Ako su svi ovi ciljevi usvojeni, onda se dolazi do stanovišta koje ne poznaje nikakva nenasilna sredstva za ostvarenje slobode, odn. rešenje sukoba, "neprijatelji" se ne posmatraju kao ljudi sa svojim interesima, odn. nema pragmatičnog i racionalnog odnosa prema sukobima. Uz optimizam, odnosno omnipotentnost, postoji samo "srljanje" u sukob. Što "krvaviji" to dostojniji divljenja.

Sledeća tri cilja (VII, IV, X) usmerena su na glorifikaciju patnje i trpljenja, na izgrađivanje pijeteta prema stradanju i divljenja prema čoveku koji strada. Odnosno, da bi čovek bio dostojan divljenja izgleda da ne sme da bude ni srećan ni (materijalno) bogat. Siromaštvo je idealizovano izgrađivanjem slike o duhovnom bogatstvu siromašnih ljudi, o njihovoj moralnoj čvrstini, o njihovoj težnji ka plemenitim, humanim ciljevima. Materinstvo je u Čitanci takođe (kauzalno) povezano sa patnjom, a sa druge strane prikazano kao uzvišeno ("... plemenito osećanje, osećanje materinstva kao najdublje osećanje."). Zapravo, Čitanka povezuje patnju sa sve samim duhovnim bogatstvima i plemenitim osećanjima, tako da proizilazi da su stradanje i patnja vrlo poželjna stanja.

Dalje, Čitanka pominje samo ljubav prema domovini i ljubav majke za dete. Jedini tekst (pesma Očiju tvojih da nije) gde je bilo moguće ukazati na ljubav muškarca prema ženi "zamaskiran" je traganjem za simbolikom i metaforikom reči, što dalje od ovakve ljubavi i bezbedno daleko od čulnosti, koja je za Čitanku, namenjenu četrnaestogodišnjacima, tabu tema. Inače, u Čitanci se ne javljaju likovi približno ovog godišta, kao ni problemi, odn. teme aktuelne za ovaj uzrast (samo petnaestogodišnja devojčica u Zbogom, mojih petnaest godina, u odlomku prikazana kao "slušalac").

Ni jedan tekst u Čitanci ne prikazuje "savremenu" ženu, ženu koja je samostalna, koja donosi odluke, koja je ravnopravna sa muškarcem. Žene su inače malobrojne u Čitanci (i u školskoj lektiri). Kad se jave, one su nečije supruge ili majke, nesamostalne, bez mogućnosti donošenja odluka i, najblaže rečeno, nevesele sudbine. Kada Čitanka hvali devojku, hvali je (samo) po lepoti, a iz poglavlja Sunca tvojih očiju moguće je izdvojiti tekstove koji govore o lepoti žene i o ženi kao "predmetu obožavanja" (koji ulepšava život i daje smisao životu) - P. Neruda: Tvoj smeh, L. S. Sengor: Crna žena, V. Popa: Očiju tvojih da nije, ali prve dve pesme se "ne rade", a treća se tumači na prehodno opisan način. (Da se ne bi pokvarila slika o ženi-majci ili opšta stradalnička atmosfera Čitanke?) Čak i da se rade svi tekstovi u kojima se pominju žene, ne bi bila izgrađena slika o ženi koja je spremna da preuzme (i koja preuzima) odgovornost za svoj život (još je najsvetliji primer Petrija u odlomku iz Petrijinog venca). Uputstva za obradu nedovoljno (ili u opšte ne) usmeravaju na problematizovanje patrijarhalnog modela muško-ženskih odnosa, koji je prisutan u tekstovima Čitanke, pa se jedino može zaključiti da upravo taj model dobija podršku (slobodno formulisano: muškarci su ratnici, žene su majke).

U sklopu ljubavi prema domovini i vezanosti za pretke, razvija se i svest o izuzetnoj umetničkoj vrednosti narodnog stvaralaštva. Osim isticanja prednosti duhovnih i kulturnih nad materijalnim vrednostima, isticanje narodnog stvaralaštva služi jačanju vezanosti za tradiciju i "popunjavanju" slike nacionalnog karaktera "umetničkom crtom" (smisao za umetnost, za lepo). Uz smisao za lepo ide i razvijanje svesti o lepoti prirode, međutim, to se već približava ciljevima estetskog vaspitanja (koji nisu uključeni u analizu). S obzirom na atmosferu Čitanke moglo bi se pretpostaviti da divljenje lepote prirode, zapravo, u krajnjoj liniji, služi razvijanju patriotizma, međutim, takva pretpostavka ovde ne može da bude potvrđena.

Vaspitni ciljevi čitanke

Vaspitni ciljevi plana i programa osnovnog vaspitanja i obrazovanja: postoji područje vaspitnih ciljeva iz Plana i programa koje Čitanka favorizuje, odnosno prenađava. Radi se o vaspitavanju patriotizma, negovanju slobodarske tradicije i razvijanju (patriotskih) osećanja pripadnosti svom narodu. Prenaglašenost ovih ciljeva dovodi do toga da Čitanka ne vaspitava u duhu mira, nema tolerantnosti i negovanja prijateljskih osećanja prema svim narodima sveta, ravnopravne saradnje među narodima i državama sveta (odnosno ne podržava ciljeve iz Plana i programa). Specifičan odnos prema ratu (i neprijateljima "tuđinima") koji Čitanka neguje ne dozvoljava da se takvo vaspitanje nazove "vaspitanjem (za život i rad) u duhu humanizma". Čitanka ne podr-

žava ni ravnopravnost i ljubav kao vezu, odnos među polovima, čak se može reći da je, sa svojim simpatijama za patrijarhalnost, u suprotnosti sa ovim ciljevima.

O delu konflikata između ciljeva Plana i programa i ciljeva Čitanke može se razmišljati i na oštiji način. Ciljevi iz Plana i programa pokušavaju da uspostave ravnotežu između odnosa prema svom narodu (i zemlji) i drugim narodima ("patriotizam" i "prijateljska osećanja", što treba da rezultira tolerantnošću i saradnjom). Ciljevi Čitanke ostavljaju ovaj odnos potpuno neuravnotežen, u "korist" "svog naroda": Srba. Odnos prema svojoj zemlji i narodu koji Čitanka vaspitava može se nazvati patriotizam, ali i nacionalizam (odn. "nacionalna idealizacija, patriotizam ili umereni nacionalizam", oblik nacionalne vezanosti "koji karakteriše istaknuta vezanost za vlastitu naciju, iako ne isključiva vezanost za nju" (Rot N., 1994). Zapravo, "oštiji deo" tek sad nailazi. Nacionalizam koji Čitanka podržava jedva da može da se nazove "umerenim", pošto u okviru umerenog nacionalizma "razlike između vlastitih i tuđih karakteristika i vrednosti ističu se i naglašava se vlastiti nacionalni interes, ali se pripadnici drugih nacija ne ocenjuju kao inferiorni i drugim se nacijama priznaje da imaju svoje interese, karakteristike i vrednosti"(ibid.). A jedini pripadnici drugih nacija u Čitanci su Crnogorci i "gomila neprijatelja" koji kao takvi (neprijatelji) i ne mogu da budu pozitivno ocenjeni. Ovakvo suprotsavljanje "mi i (ili) oni" ne vodi razvijanju ljubavi prema domovini, nego strahu od uništenja, i ne bi smelo da nađe svoje mesto ni u jednom školskom udžbeniku. Verujem da je za Čitanku (bilo) moguće odabrati tekstove koji bi podržali ciljeve iz Plana i programa: patriotizam i patriotska osećanja pripadnosti prema svom narodu, a prijateljska osećanja prema svim narodima sveta, očuvanje mira i ravnopravne saradnje među narodima. (Isto važi i za mogućnost odabira tekstova koji bi podržali ideju o ravnopravnosti među polovima i ljubavi kao veze među njima.)

Što se tiče rezultata ovog i rezultata prethodnih istraživanja, može se konstatovati da su vrlo slični, odnosno da se suština vaspitnih uticaja čitanke nije izmenila od početka 90-tih do danas (ratništvo, patriotizam (stradanje), patrijarhalnost). To vodi zaključku da nije reč o tome da se ne zna da vaspitni ciljevi čitanke nisu u skladu sa proklamovanim vaspitnim ciljevima, nego o nespremnosti da se od takvih ciljeva odustane. Dakle, smatraju se prikladnijim i daje im se prednost nad "idealima" iz Plana i programa.

Zaključak

Hipoteza istraživanja je potvrđena, vaspitni ciljevi Čitanke za osmi razred zaista nisu u skladu sa vaspitnim ciljevima srpskog jezika iz Plana i programa. Suština razmimoilaženja je u tome što Čitanka vaspitava spremnost za odbrambeni rat kao patriotizam, nepoverenje u druge narode (kao potencijalne neprijatelje) i podržava patrijarhalni model odnosa među polovima. Sudeći po Čitanci, to su stavovi koje učenici treba da usvoje. Takođe mimo vaspitnih ciljeva plana i programa neguje se i spremnost za različite oblike stradanja, uz njihovu glorifikaciju.

Treba primetiti da je iz preporučene školske lektire (pune neprijatelja, rata i stradanja), uz bilo kakvu obradu, teško "izvući" postizanje vaspitnih ciljeva Plana i programa. Može se reći da unutar samog nastavnog programa postoje protivrečnosti: visoki vaspitni ciljevi i školska lektira čijom se obradom vrlo teško mogu ostvariti. Ako

se uzmu u obzir i rezultati prethodnih istraživanja, ima osnova i zaključak da vaspitni ciljevi čitanki, koji su već duži niz godina isti i u neskladu sa ciljevima Plana i programa, imaju prednost nad ovim drugim koji ostaju samo "lepe reči", ideali ("mrtva slova na papiru?"). Verovatno se radi o problemu koji prevazilazi nivo autora (priređivača) čitanki.

Preporuke za dalja istraživanja

Bilo bi interesantno uraditi analizu čitanki za osnovnu školu namenjenih učenicima koji nastavu slušaju na drugim jezicima (albanski i mađarski kao maternji jezik i jezici koji se koriste u dvojezičnoj nastavi). Pregledom preporučene školske lektire u Prosvetnom pregledu, stiče se utisak da su tekstovi ovih školskih lektira (čitanki) značajno drugačije tematike od tekstova čitanki namenjenih nastavi srpskog jezika kao maternjeg. Moglo bi se uraditi poređenje vaspitnih ciljeva kojima služe čitanke (odn. neka od čitanki) na drugim jezicima (odobrenim za korišćenje u nastavi na teritoriji SRJ) i čitanke za srpski kao maternji jezik.

Literatura

1. Aleksić, V. (1999): Čitanka za 8. razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
2. Aleksić, V. (1999): Nastava srpskog jezika i književnosti u osmom razredu osnovne škole, priručnik za nastavnike, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
3. Havelka, N. (1978): Prilog psihologiji udžbenika: Izbor i obrada književnih dela u osnovnoj školi kao činioci socijalizacije ličnosti učenika, Psihologija 1-2/78, 119-135.
4. Havelka, N., Kuzmanović, B., Popadić, D. (1993): Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja, priručnik za vežbe iz Socijalne psihologije 1 i Socijalne psihologije 2, Filozofski fakultet, Beograd.
5. Ivić, I., (1976): Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: 1-Razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenik, Psihologija 1-2/76, 25-45.
6. Jarić, I. (1994): Začarani krug predstava o muškom i ženskom, u knjizi Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost, (105-116), Centar za antiratnu akciju, Grupa MOST, Beograd.
7. Laković, A., (1993): Nastava srpskog jezika u osmom razredu osnovne škole, priručnik za nastavnike, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
8. Mitić, V. (1982): Psihološka analiza udžbenika, Prosvetni pregled, Beograd.
9. Nikolić, M. (1988): Metodika nastave srpsko-hrvatskog jezika i književnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
10. Pešić, V. (1994): Ratničke vrline u čitankama za osnovnu školu, u knjizi Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost.
11. Plut, D., Daničić, N., Tadić, B. (1990): Vrednosni sistem osnovnoškolskih udžbenika, Psihološka istraživanja 4, (141-204), Institut za psihologiju, Beograd.
12. Plut, D. (1993): Kulturno-antropološka analiza osnovnoškolskih udžbenika, Psihologija 3-4/93, 313-335.
13. Plut, D. (1994): Socijalizacijski obrasci osnovnoškolskih udžbenika, u knjizi Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost, 11-35.
14. Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost, (1994) Analiza udžbenika za osnovne škole (priredile dr. Ružica Rosandić i dr. Vesna Pešić), Centar za antiratnu akciju, Grupa MOST, Beograd.
15. Rosandić, R. (1994), Patriotsko vaspitanje u osnovnoškolskim udžbenicima, u knjizi Ratništvo, patriotizam patrijarhalnost, 39-75.
16. Rot, N. (1994): Osnovi socijalne psihologije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
17. Rot, N. (1995): Psihologija grupa, Zavet, Beograd.
18. Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik, br. 2/1991; br. 2/1992; br. 13/1993; br. 1/1994; br. 5/1995; br. 6/1996.
19. Udžbenik kao predmet naučnih istraživanja (1982), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
20. Varga, E. (1997): Teorija Žana Pijažea: prikaz Pijažeeve teorije za studente, Katedra za psihologiju filozofskog fakulteta, Novi Sad.

Jelena Opsenica

**A COMPARISON OF EDUCATIONAL AIMS IN THE TEXTBOOK OF READINGS
FOR THE 8TH GRADE AND IN THE PLAN AND PROGRAM OF ELEMENTARY
SCHOOL EDUCATION AND UPBRINGING**

Summary

This paper deals with educational influences which school exerts, through textbooks, on pupils. The object of investigation was the Textbook of Readings for the 8th grade of elementary school, intended for the pupils who have classes in Serbian as their native tongue. The objective was to define educational aims of the Textbook and its comparison with educational aims and objectives of the Serbian language based on the Plan and program of elementary school of education and upbringing. The hypothesis presupposed incompatibility of educational objectives of the Textbook and aims of the Plan and program. As there are some similar investigations started at the beginning of the 90s, the results have been compared with those projects. The methodology of research employed was content analysis.

Key words: educational aims, textbook of readings

